

ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧИЙ КОНТРАСТИВНИЙ АНАЛІЗ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ “ОСВІТА” В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Проблема перекладознавчого контрастивного дослідження освітньої лексики набуває дедалі більшої актуальності, адже терміносистеми “освіти” в англійській та українській мовах значною мірою не співпадають. Відтак, такі дослідження допомагають розв’язанню проблем встановлення адекватних перекладних відповідників, уніфікації та стандартизації науково-технічної термінології.

Лексико-семантичне поле “освіта” охоплює лексеми, інтегральною ознакою яких є сема “приналежність до системи освіти”. Така лексика об’єднана асоціативно-логічними, гіперо-гіпонімічними, партитивними, синонімічними, антонімічними та іншими зв’язками. Для лексико-семантичного поля “освіта” характерними є всі типи для такого поля риси взагалі, як от: зв’язок слів чи їхніх окремих значень; системний характер цих зв’язків; взаємна залежність та взаємна визначеність лексичних одиниць; відносна автономність; неперервність смислового простору; осяжність та психологічна реальність для середнього носія мови [Кузнецов 1990, 55]. Урахування відносин суперординації та субординації дозволяє зробити деревовидну класифікацію зібраних об’єктів дослідження, а отже, і побудувати лексико-семантичне поле такої ж деревоподібної конфігурації для англійської (американського та британського національних варіантів) та української мов. Лексико-семантичне поле “освіта” є складною ієрархічною структурою з кількома взаємопов’язаними мікрополлями. Як відомо, ієрархічна структура лексики є відображенням форми організації реального світу [Антономов 1987, 6]. Ієрархічна ж структура лексико-семантичного поля “освіта” віддзеркалює систему організації та функціонування освіти у суспільстві. Слід зазначити, що характерною рисою цього поля є неодномірність, тобто розташування мікрополів на уявній осі x та y з подальшим перетинанням.

Нашим завданням є перекладознавчий контрастивний аналіз лексико-семантичних полів “освіта” в англійській та українській мовах. Центрами таких мікрополів є архілексеми-терміни *pre-school education, primary education, secondary education, further education, higher education* для англійської мови та *дошкільна освіта, початкова освіта, середня освіта, вища освіта, професійно-технічна освіта* для української мови на осі x та *distance (correspondence) education, special education* та *заочна (дистанційна) освіта* для української мови. Мікрополя мають системні зв’язки, про які свідчить наявність спільних лексем у кількох мікрополях (*teacher*— *учитель* для початкової освіти (*primary education*) та середньої освіти (*secondary education*)). До складу досліджуваного поля в обох мовах входять угруповання конститuentів,

об'єднаних однією родовою ознакою, яка, зрозуміло є видовою поза його межами. Різними дослідниками для позначення угруповань у межах поля використовується різноманітна термінологія, напр.: прошарок [Ковтанюк 2001], підполе — група [Антономов 1987, 3, 8], мікротерміносистема [Разумейко 1995, 3], мікрополе [Лазарович 1995, 53] група — підгрупа [Цаголова 1985, 68] т. ін. Називатимемо такі угруповання блоками. Отже, у межах досліджуваного поля виділяємо такі блоки: *заклади освіти; користувачі освіти; особи, задіяні у процесі освіти; кваліфікації та вчені звання; керівні органи; організація навчання; система контролю знань (система оцінювання та шляхи контролю знань); позакласна (позааудиторна) діяльність; фінансування; засоби навчання (традиційні — нетрадиційні); назви предметів (дисциплін)*. Зазначена структура даного лексико-семантичного поля є характерною для обох мов.

Ще однією спільною рисою лексико-семантичних полів “освіта” в українській та англійській мовах є те, що їхнім ядром є термінологічне мікрополе “освіта”. Освітні терміни—це спеціальні лексеми, об'єднані у межах терміносистеми “освіта”, що номінують поняття та явища цієї галузі та використовуються для професійного та науково-теоретичного спілкування фахівців. З огляду на місце освіти у суспільному житті, специфікою освітніх термінів є те, що значна їх частина використовуються не тільки спеціалістами, але й тими, на кого направлена їхня діяльність: учнями, студентами, слухачами курсів т. ін. Отже, конститuentами лексико-семантичного поля “система освіти” є: 1) загальнонаукові та загальнометодичні терміни: а) терміни власне терміносистеми освіти, б) терміни суміжних наук, що використовуються в терміносистемі освіти; 2) номенклатура; 3) колоквиалізми: а) розмовна шкільна лексика (учнівський сленг та жаргон вчителів); б) розмовна лексика вищої школи (студентський сленг та жаргон викладачів).

Порівняно з українською, англійська освітня лексика (як у британському, так і американському національних варіантах) на даний час є більш сталою, що пов'язано з різницею у часі формування цих галузей суспільного життя (як відомо, в США та Великій Британії це відбулося значно раніше, тоді як в Україні (ре)формування системи освіти триває й зараз). Характерною ознакою лексико-семантичного поля “система освіти” англійської мови, з огляду на її регіональну варіантність, є існування термінів-реалій [Швейцер 1973, 253] та національно-специфічної освітньої лексики, що дає підстави говорити про необхідність моделювання окремих лексико-семантичних полів “система освіти” для американського та британського варіантів. Кардинальна відмінність даних полів в українській та англійській мовах полягає у конститuentній наповненості мікрополів (як у кількісному, так і в якісному планах). Для з'ясування таких відмінностей нами використовується метод перекладознавчого

контрастивного та компонентного аналізу. Для прикладу залучаємо до аналізу архілексеми-центри мікрополів: *початкова освіта — primary education (брит.) та початкова освіта— elementary education (амер.)*.

Найближчими до центру початкова освіта є *терміни початкова трирічна школа, початкова чотирирічна школа, прогімназійна початкова школа*, до центру *elementary education — elementary school, graded school, common school, grammar school*, до *primary education — primary school, combined junior and infants' school, pre-preparatory school, preparatory school*. Спільною семою для трьох термінів-центрів є сема освіта дітей та *education for children*, а диференційною семою, що виступає такою і на рівні перекладознавчого контрастивного аналізу, є сема вікової детермінанти: *віком від 6 (7) до 9 (10) років (укр.), between 5 and 11 years old (брит.) та between (5) 6 and 11 (12) years old (амер.)*. Для виокремлення сем використовуються різні методи: інтроспекції, опозиції, словникових дефініцій, синтаксичної сполучуваності [Кузнецов 1980, 33]. При контрастивному аналізі лексичних значень, що базується на співставленні словникових дефініцій, за одну сему приймається одиниця, умовно виражена одним повнозначним словом (словоформою) чи словосполученням, якщо воно компактно відображає ту чи іншу ознаку денотата у складі словникової рубрики [Манакин 1994, 79]. За Е.Ф. Скороходьком [Скороходько 1964], у семантичному значенні розрізняють позначальний, узуальний та історичний компоненти. Позначальний компонент відображається у визначеннях тлумачних словників [Скороходько 1964, 19]. Вважається, що до складу значень природничих та технічних термінів (у межах терміносистеми) входить два компоненти: позначальний та професійний; у складі значень наукової термінології на перше місце виступає позначальний компонент, а для суспільно-політичних термінів характерним є ще й оціночний компонент [Скороходько 1964, 22]. Терміни української та англійської мов, що належать до терміносистеми “освіта”, характеризуються наявністю позначальних, історичних (*opposer (іст. опонент у вченому диспуті)* в англійській мові або *братські школи* в українській) та професійних сем. Наявність узуальних сем є характерною рисою даної терміносистеми тільки в англійській мові з огляду на існування американського, британського та інших її національних варіантів (*grades K through 12 — амер. повна середня школа* (утворилося від *K — kindergarten (дитячий садок)* до *12 класу*) чи *Sixth form college— брит, підготовчий коледж (середній навчальний заклад для осіб від 16 років, що готує до вступу в університет; існує самостійно чи при загальноосвітній школі)*). Зважаючи на достатньо широке входження великого пласту освітньої лексики у загальнолітературну мову, вичленити сему професійної приналежності при використанні освітніх термінів поза межами професійного спілкування можна не у кожного терміна.

Висновки. Перекладознавче контрастивне порівняння лексико-семантичних полів “система освіти” в українській та англійській мовах у синхронному зрізі дозволяє виділити кілька типів пар-корелятивів. До першого відносяться пари, конституенти яких мають подібне фонографічне оформлення, а також однакову етимологію (переважно з латини чи грецької мови). Перша підгрупа цього типу нечисельна, її складають лексеми, набір сем яких співпадає повністю. Як правило, загальними семами для таких лексем є семи назви науки або предмету: *geometry* — *геометрія*; *andrology* — *андрологія, людинознавство*; *grammar* — *граматика*.

До другої підгрупи належать, головним чином, полісемантичні лексеми, з тотожним набором сем лише у деяких лексико-семантичних варіантах. Зауважимо, що відносно полісемантичних слів аналізуються лише ті їхні лексико-семантичні варіанти, що є членами лексико-семантичного поля “система освіти”. Для прикладу проаналізуємо набір сем лексем *school* та *школа*. Так, лексема *school* за кількістю семем у два рази перевищує лексему *школа*, три з яких співпадають: *school*— *institution for educating children* — *школа*— *навчальний заклад, який здійснює загальну освіту і виховання молодого покоління*; *school* — *building used by such an institution* — *школа* — *приміщення, в якому міститься такий заклад*; *school*— *all the pupils or all the pupils and teachers in a school*— *школа*— *колектив учнів навчально-виховного закладу; учні й учителі такого закладу*. Сукупність сем двох семем *school* — *institution for teaching a particular subject* та *school* — *a course for adults on a particular subject*— в українській мові виражається однією— *школа* — *спеціальний навчальний заклад, училище, курси, де здобуваються професійні знання, кваліфікації*. Набір сем наступних лексико-семантичних варіантів лексеми *school* в українській мові закріплений за іншими лексемами, як от а) *коледж, університет*; б) *факультет, відділення, інститут, відповідно: а) school*— *a college or university* з *узуальним компонентом американського варіанту, б) school* — *a department of a university concerned with a particular area of study*. Лексема *class* — *a group of students taught together* має *узуальну сему приналежності до британського варіанту* — *клас* — *учні одного з підрозділів школи*; *складові семемі class* — *an occasion when the group of students taught together meets; a lesson* закріплені за українською семемою *урок* — *заняття*; *семема class* — *a group of students who finish their studies at school or university in a particular year* має *узуальну сему приналежності до американського варіанту і в українській мові її конституенти закріплені за семемою випуск*. З іншого боку, набору сем української семемі *клас* — *підрозділ початкової, середньої школи або гімназії, що охоплює учнів одного року навчання та однакового рівня знань*; *група*— відповідає набір сем, закріплений за англійськими семемами *grade* та, частково, *form*. Лексема *form* має сему приналежності до середньої освіти (*secondary education*), тоді як *клас* — приналежності до початкової та середньої освіти. Такий самий аналіз можливо

провести відносно лексем *university* — *університет*, *student* — *студент*, *academy* — *академія* та іншими. Коротко зупинимося на відповідниках *student* — *студент*. З огляду на присутність родових протиставлень лише у деяких іменників англійської мови, сема родової приналежності тут передається імпліцитно. Так, англійській лексемі *student* (із царини вищої освіти) відповідає дві лексеми української мови: *студент* та *студентка*.

До другого типу належать пари, конституенти яких мають різне вербальне оформлення, а їхні семи мають часткову подібність: *report card (a written statement about a pupil's work and behaviour)* — *табел ь успішності учня (відомість про успішність учня за чверть навчального року або за рік)*. За винятком семи періодичності, позначальні семи даних семем співпадають. Розглянемо тепер імпліцитні уточнюючі семи даних семем, без сукупності яких неможливо передати повний зміст значення. Для англійської семемі це *names of subjects, examination marks, a mark for the pupil's term work a comment from the form teacher on the pupil's general progress and conduct a signature of a head teacher*. Для української — *назви предметів, оцінки на іспитах, оцінки за чверть, оцінка за поведінку, підпис учителя, підпис директора у кінці навчального року*.

Третій тип складається з лексем, які не мають (поки що) точного і адекватного відповідника з причини:

а) відсутності референта в цільовій мові: *Eleven plus (an examination taken at the age of eleven, to decide which type of secondary school a child should go to)* — брит, іспит “одинадцять-плюс” (вибірковий іспит для учнів, яким виповнилося 11 років, на навчання до середньої класичної школи (grammar school); останнім часом майже не проводиться); *Ivy League (a group of traditional universities in the eastern USA with a reputation for high academic standards and a high social status)* — амер. “Ліга плюща”, найстаріші та найпрестижніші університети Нової Англії (Brown University, Columbia University, Cornell University, Dartmouth College, Harvard University, University of Pennsylvania, Princeton University, Yale University).

б) відсутності стислого вербального оформлення для позначення існуючого референта: *mature student* — (брит.) особа, що стала студентом після 20 років; *reentrant* — (амер.) учитель, що певний проміжок часу не працював у шкільній системі, а потім повернувся до школи).

Такі конституенти лексико-семантичного поля найбільш складні в плані перекладу. Як зазначалося вище, лексемами, що превалюють у лексико-семантичному полі “система освіти”, є терміни, частина яких є термінами-реаліями, що передаються українською мовою: а) шляхом запозичення; б) шляхом утворення нового терміну (калька, неологізм, складний термін); в) наданням загальномовній нетермінологічній одиниці статусу терміну [Влахов, Флорин 1986,279].

Отже, аналіз структурної організації лексико-семантичних полів “система освіти” в українській та англійській мовах виявляє відмінності як у структурній організації (в кількісному плані), так і в наборі сем, приналежних до ядра лексем. Перспективи такого дослідження полягають у тому, що його результату можуть бути покладені в основу перекладознавчого аналізу інших терміносистем інших мов.

Література:

1. Антономов А.Ю. Исследование структурной организации лексико-семантического поля: Автореф. дис...канд. филол. наук: 10.02.19/ Киевский государственный университет им. Т.Г. Шевченко— К., 1987.— 16 с.
2. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе: Моногр.— 2-е изд., испр. и доп. — М.: Высшая школа, 1986. — 446с.
3. Ковтанюк М.Р. Зіставлення лексико-семантичних мікросхем із значенням “міцний” у французькій та англійській мовах: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.17/ Донецький національний ун-т. — Донецьк, 2001.— 19с.
4. Кузнецов А.М. Поле //Лингвистический энциклопедический словарь. — М.: Советская энциклопедия, 1990. — С. 380 — 381.
5. Кузнецов А.М. Проблемы компонентного анализа в лексике / Отв. ред. Ф.М. Березин.— М., 1980.— 285 с.
6. Лазаревич О.Н. Теоретические проблемы описания фрагментов языковой картины мира — Дис.— Ивано-Франковск, 1995.— 200 с.
7. Манакин В.Н. Основы контрастивной лексикологии: близкородственные и родственные языки. — К., — Кировоград, 1994. — 262 с.
8. Разумейко М.С. Педагогічна лексика української мови: Автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.02/ НАН України. Ін-т укр. мови. — К., 1995.— 25 с.
9. Скороходько Е.Ф. Вопросы теории английского словообразования и её применение к машинному переводу.— К., 1964.— 120 с.
10. Цаголова Р.С. Лексико-семантические особенности политико-экономической терминологии.— М., 1985.— 147с.
11. Швейцер А.Д. Перевод и лингвистика — М.: Воениздат, —1973. — 280 с.

Н.Г. Воронцова

ФУНКЦІОНАЛЬНА ПАРАДИГМА КОМУНІКАТИВНИХ СТРАТЕГІЙ

РЕЦИПІЄНТА-АУТСАЙДЕРА

Об’єктом нашого дослідження є прагматичний різновид вербального інтеракту, в структуру якого входить реципієнт-аутсайдер (сторонній слухач) як актант вербальної взаємодії з нестандартною комунікативною позицією.

Стаття написана з урахуванням антропоцентричного підходу до вивчення мовної комунікації. Оскільки наше дослідження в цілому присвячено інтерактивним особливостям прояву комунікативних стратегій реципієнта-аутсайдера у процесі вербальної взаємодії.

На наш погляд, врахування фактору стороннього актанта та дослідження його впливу на хід конверсаційної взаємодії дозволяє представити вербальний інтеракт якомога повніше та поглиблює уявлення про характер та способи взаємодії інтерактивних суб’єктів комунікації.

Незважаючи на значну кількість досліджень, які присвячені проблемам комунікативної поведінки суб’єктів вербального інтеракту, проблема інтерактивних особливостей комунікативних стратегій саме стороннього актанта до цих пір не отримала належної лінгвістичної інтерпретації. Дослідники, як правило, розглядають канонічну модель вербального інтеракту, тобто комунікативні відносини між мовцем та адресатом, ігноруючи інших суб’єктів вербального процесу в позиції реципієнтів (наприклад, реципієнта-